

Ontwikkeling van natuurlijke landschappen in de 21e eeuw

Introductie

De mens heeft in de loop der tijd een vrijwel onuitwisbare invloed op het landschap uitgeoefend. Dat betekent echter niet dat er geen ontwikkeling naar een meer natuurlijke toestand mogelijk is. Bij landschapsherstel wordt vaak teruggegrepen naar kenmerken van landschappen uit het verleden. Maar herstel van een landschap van vroeger is een onmogelijke opgave. Het 'historische landschap' kan dan ook maar ten dele als referentie dienen. Bij Staatsbos-beheer is men bezig met ontwikkeling van nieuwe natuurlijke landschappen. Daarbij worden bepaalde randvoorwaarden hersteld en dienen vooral natuurlijke processen als referentie. Dit levert mooie, verrassende resultaten op.

Geschiedenis van het landschap

De geologische geschiedenis van Nederland laat zien dat er na de laatste ijstijd flinke vernatting optrad, gevolgd door veenvorming. Door ontginning zijn de veengronden vervolgens weer in oppervlakte afgenomen. Wat nu nog rest zijn voornamelijk 'venige dalgronden'. Parallel aan deze geologische ontwikkeling is het natuurlijke landschap in Nederland veranderd in een industrieel cultuurlandschap, waarin er (met name vanaf de 20e eeuw) volop is ingegrepen in de vegetatie (bebossing), de waterhuishouding en de nutriëntenkringlopen (bemesting, depositie). Ook zijn de bevolking en de urbanisatie explosief toegenomen, en daarmee het gebruik van de ruimte (en het landschap). De ongestoordheid van processen en de biodiversiteit zijn door deze ontwikkelingen afgenomen. De landschapsecologische samenhang zoals die er ooit was, is inmiddels verdwenen. Ook het oude cultuurlandschap is versnipperd geraakt. Grote herbivoren en predatoren zijn verdwenen en dieren- en plantenpopulaties zijn geïsoleerd geraakt.

Naar een natuurlijk(er) landschap

In verschillende natuurterreinen wordt de ontwikkeling van natuurlijke landschappen nagestreefd. Dit houdt in dat er meer ruimte is voor spontane en natuurlijke processen en een natuurlijke ordening van soorten binnen de kaders van de huidige tijd (de 21e eeuw).

Allereerst dient er een analyse van het gebied te worden gemaakt, waarbij kennis over de landschapsecologie en de historische geografie van het gebied gecombineerd kunnen worden om het gebied goed in beeld te krijgen. Ook moeten de kaders waarbinnen de natuurlijke ontwikkeling plaats kan vinden helder zijn. Dat betekent dat er ook een analyse moet worden gemaakt van de huidige (en toekomstige) gebruikswensen, de veiligheid en het dierenwelzijn. Vervolgens moet gekeken worden wat er nodig is om natuurlijke ontwikkeling te faciliteren. Hierbij kan gewerkt worden vanuit 3 pijlers: abiotiek, biotiek en de rol van grote zoogdieren in het systeem.

Abiotische processen

De hydrologie en de bodem zijn in natuurgebieden vaak ernstig verstoord. Door schaalvergroting zijn veel geleidelijke overgangen tussen verschillende situaties verdwenen en zijn er vooral nog 'harde' overgangen te vinden tussen situaties met verschillend waterpeil. Planten die kenmerkend zijn voor plekken die tijdelijk onder water staan of een natte bodem hebben, zijn vrijwel verdwenen. Groeiplaatsen zijn nu nat (ondiep of diep water) of juist droog (vochtige of droge bodem). Ook qua voedselrijkdom en buffering vinden we vooral nog extreme situaties. Planten die horen bij een echte voedselarme bodem of die voorkomen in een matig of zwak zuur milieu, zijn vaak bedreigd. Om natuurlijke processen weer op gang te krijgen, moet de basis in een gebied goed zijn. Dat betekent dat je hydrologische processen moet stimuleren en moet streven naar een natuurlijk niveau van voedselrijkdom in de bodem.

Voor herstel van hydrologische processen kunnen de volgende stappen gevolgd worden:

1. Ken de landschapsstructuren en de oorspronkelijke waterhuishouding.
2. Inventariseer de ingrepen.
3. Plan de maatregelen (van groot naar klein).

In het verleden is er veelvuldig ingegrepen in de waterhuishouding: beken zijn vergraven, rechtgetrokken of verkort om een versnelde afvoer te realiseren, slechtdoorlatende lagen in de bodem zijn doorbroken en hele beekdalen zijn gedraineerd. Om de waterhuishouding te herstellen, moet de natuurlijke toestroom van grondwater weer op gang gebracht worden. Dat kan door:

- de infiltratie op hoge delen te versterken,
- het water langer vast te houden en de afvoer te verlengen,
- diepe drainage te verwijderen,
- een geleidelijke omvorming van naaldbout naar loofhout en van gesloten naar open bos te laten plaatsvinden.

Voor herstel van de voedselrijkdom in de bodem kunnen de volgende stappen gevolgd worden:

1. Inventariseer (voormalig) landgebruik.
2. Maak verschil in ernst van de verandering.
3. Plan de maatregelen.

De voedselrijkdom kan in het verleden beïnvloed zijn door o.a. bemesting, depositie van stikstof en zuren, het verwijderen van de boomlaag (met het verdwijnen van de bosbodem en een opwaartse mineralenstroom als gevolg), etc. Om een goede balans in de voedselrijkdom terug te krijgen, kunnen de volgende maatregelen worden genomen:

- vernatten,
- soorten met goed verterend blad en milde humus aanplanten,
- luchtvervuiling bestrijden (via beleid),
- uitmijnen of plaggen van voormalige landbouwgronden,
- afvoer van nutriënten via oppervlaktewater.

Beheren van de biotiek

Wanneer het 'basiswerk' (de abiotiek) gedaan is, komt de biotiek (soorten en hun wederkerige betrekkingen) aan de orde. Dit houdt in dat gekeken wordt naar de aanwezige flora en fauna en dat, met behulp van kennis over successie en relaties tussen abiotiek en vegetaties, de te verwachten flora en fauna in beeld wordt gebracht. Dit blijft lastig omdat er eigenlijk maar weinig bekend is over interacties tussen soorten en omdat veel soorten die een belangrijke rol spelen in natuurlijke ecosystemen, zoals de soorten van oud bos, nu vaak ontbreken. Wel kan verkend worden welke soorten vermoedelijk een grote functionele betekenis hebben in het ecosysteem en kan ingeschat worden hoe deze soorten de ontwikkelingen beïnvloeden. Dat kan nieuwe inzichten en natuurbelden opleveren. Beïnvloeding van

de verwachte processen kan plaatsvinden door bepaalde soorten te introduceren (bijvoorbeeld linde, iep, hazelaar, etc. bij bosomvorming).

Grote zoogdieren: een keuze

In natuurlijke landschappen zou ook plaats moeten zijn voor grote zoogdieren. Deze zijn vaak niet meer aanwezig. Het kan een keuze zijn om ze te herintroduceren, maar toewerken naar natuurlijke migratie is ook mogelijk. Verder moet er nagedacht worden over het plaatsen van hekken en/of rasters. Dit laatste zal ook sterk afhankelijk zijn van het huidige en toekomstige gebruik van het gebied (o.a. recreatie). Mede vanwege dit gebruik zal populatiebeheer te allen tijde nodig zijn, waarmee je dus wat inlevert op natuurlijkheid, maar wel werkt binnen de kaders van de 21e eeuw.

Monitoring

Wanneer men toewerkt naar een natuurlijker landschap, is een gebied in feite in een langdurige verbouwing, waarbij het nog niet duidelijk is hoe de uiteindelijke vorm zal zijn. Alleen door goede en frequente monitoring kunnen de ontwikkelingen in abiotiek, flora en fauna gevolgd worden en kan een volledig beeld ontstaan van de processen en de verhoudingen tussen soorten. Dit zal zeker leiden tot nieuwe inzichten. Denk bijvoorbeeld aan de discussie over de betekenis van grote hoefdieren. De natuur is zelf een werkplaats; alleen door te doen kunnen we leren.

Aan de slag

Uit de veldwerkplaats kwam naar voren dat de eerste stap naar een natuurlijker landschap een gedegen analyse is van wat er in het verleden allemaal gebeurd is in het gebied. Van daaruit kan bepaald worden welke ontwikkelmogelijkheden er zijn en welke maatregelen daarvoor nodig zijn (met name in de hydrologie en bodem). Belangrijk is vooral om in het oog te houden dat een volledig herstel van een landschap uit het verleden niet mogelijk is, maar dat er wel gestreefd kan worden naar een zo natuurlijk mogelijk 'landschap van de toekomst'. Daarnaast is het ook heel belangrijk om betrokken bestuurders en gebruikers vanaf het begin te betrekken in het denkproces.

Meer informatie

Deze veldwerkplaats heeft plaatsgevonden op 9 oktober 2012, met als sprekers Bert Takman en Piet Schipper van Staatsbosbeheer. Meer achtergrondinformatie is te vinden op www.veldwerkplaatsen.nl. De veldwerkplaatsen worden georganiseerd in opdracht van het Bosschap, met een bijdrage van het Colland Fonds.

Tekst en beeld:

Renske Terhürne (Unie van Bosgroepen)

